

УДК 821. 161.3 Баршчэўскі

Леська Л.П.
Старшы выкладчык
кафедры беларускай літаратуры

БДПУ імя Максіма Танка

ДЭМАНІЧНАЯ ГУЛЬНЯ Ё ТВОРАХ ЯНА БАРШЧЭЎСКАГА

Дэманічная гульня ў творах Я. Баршчэўскага не стала пытаннем асобнага даследавання, хаця падыходы да яе раскрыцця былі зроблены беларускімі і польскімі навукоўцамі. Польская даследчыца М. Яніён падкрэсліла, што Я. Баршчэўскі часта звяртаецца да інфернальных герояў, але ў тэкстах пісьменніка няма ніводнага эпизоду, дзе беларус перамог бы дэманічнага антаганіста. Гэты факт, паводле меркаванняў навукоўцы, сведчыць пра адметнасць беларускага менталітэту.

Са слухнымі тлумачэннямі М. Яніён не толькі пагадзіўся, але і пашырыў іх С.І. Даніленка (манаграфія “Міф Адраджэння: Харунжыя Бога. Спецыфіка сацыяльнай творчасці ў беларускай літаратуры XIX – XX стст. у кантэксце яе інфернальнай вобразнасці”), які адзначыў мастацкую ролю зааморфных носбітаў інфернальнага пачатку ў беларускай літаратуры XIX – XX стст.

Пагаджаючыся з довадамі папярэднікаў, мы мяркуем, што вывучэнне інфернальнай (у дадзеным артыкуле будучь выкарыстоўвацца сінанімічныя выразы: *дэманічны, хтанічны*). Угодна з тлумачэннямі Ю.В. Грузіна, слова “інфернальны” паходзіць ад лац. *Infernus*-хтанічны, падземны і тлумачыцца як “фігура звышнатуральнага паходжання, якая ўвасабляе зло, дэструктыўны пачатак” [4, с. 3]) вобразаці ў творах Я. Баршчэўскага дасць магчымасць раскрыць адметнае ў характары беларусаў і выявіць новыя абрысы рамантычнага светаўяўлення аўтара.

Пра рамантызм Я. Баршчэўскага ў свой час пісалі В.А. Каваленка, М.В. Хаўстэвіч. Даследчыкі, разглядаючы творчы метады пісьменніка, не падкрэслівалі, што “адной з галоўных прыкмет, па якой творчасць аўтара можна даследаваць у кантэксце рамантычнага мастацтва, з’яўляецца інтэрпрэтацыя дэманічнай тэмы” [6, с. 2], або, кажучы словамі нямецкага вучонага Г.А. Корфа, “матыў дэманічнай гульні – цэнтральны ў эстэтыцы рамантызму” [7, с. 34].

У сваёй працы мы асэнсуем дэманічную гульню як адметны бок рамантычнага аўтарскага светаадлюстравання.

Дэманічная гульня ў творах Я. Баршчэўскага мае строгую структуру, у якой вылучаюцца: *пачатак гульні, асноўная частка і фінал гульні* *дэманічнай гульні*.

Найчасцей пачынальнікамі, завадатарамі гульні (і вельмі часта пераможцамі) былі нячысцікі, якіх мы ўмоўна падзяляем на тры групы: 1. уласна нячысцікі, або дэмані, якія ў разнастайных абліччах выступаюць у зборніку “Шляхціц Завальня...” і драматызаванай паэме “Жыццё сіраты” ;

2. дэманічныя героі, да якіх, з аднаго боку, мы адносім страшных ведзьмакоў, такіх як чарнакніжнік Парамон з апавядання “Пра чарнакніжніка і цмока...”, страшны старац з апавядання “Валасы, якія крычаць на галаве”, а таксама чарнакніжнікаў (добраахвотных і прымусовых, г. зн. персанажаў, якія мелі адносіны з інфернальнымі асобамі, уступалі ў дэманічную дамову або былі прымусова ўцягнуты ў гульнёвыя дзеянні). Аўтар дакладна абазначае прычыны, па якіх яго персанажы ўключаюцца ў гульнёвую сітуацыю або сваімі паводзінамі і думкамі выклікаюць яе. Так, Карпа (апавяданне “Пра чарнакніжніка і цмока...”), пан Скамароха (апавяданне “Белая Сарока”), зухаваты Васіль (апавяданне “Зухаватыя ўчынкi”) імкнуцца разбагацець. Альберт (апавяданне “Вогненныя духi”) расчараваўся ў каханні і таксама імкнецца лёгкім шляхам здабыць скарбы, таму і распачынае гульнёвыя дзеянні. У трэцюю групу ўваходзяць, па нашым меркаванні, героі Я. Баршчэўскага, якія валодаюць высокаразвітай інтуіцыяй і могуць распазнаць у любым абліччы злога духа. Такімі выключнымі натурамі з’яўляюцца “чараўнік ад прыроды” Тамаш (апавяданне “Чараўнік ад прыроды і кот Варгін”) і Амелія (апавяданне “Валасы, якія крычаць на галаве”).

Прадстаўнікі трох умоўнавызначаных груп удзельнічаюць у дэманічнай гульні, пачатак якой супадае з момантам прыпадабнення нячысцікаў да чалавека. “Антрапаморфнае аблічча д’ябла” (выраз С.І. Даніленкі) дапамагае яму ўвайсці ў чалавечую супольнасць, як гэта здарылася ў апавяданні “Валасы, якія крычаць на галаве”, калі нячысцік паўстае ў абліччы “жахлівага старца”, або “згорбленага старца ў чорнай вопратцы”, што меў “твар бледны, ясныя вочы сьзяліліся з-пад густых броваў” [1, с. 225]. Часам шатан падаецца як худы старац, “заўсёды бледны, нос велізарны, бровы густыя, пагляд як у вар’яна, вопратку меў чорную, доўгую і нейкую дзіўную” (апавяданне “Стогадовы стары і чорны госць”) [1, с. 259]. Ён можа з’явіцца ў абліччы чалавека “нізкага, худога, заўсёды бледнага”, вялізны нос якога, як дзюба драпежнай птушкі, “густыя бровы, пагляд як у чалавека ў распачы...” (апавяданне “Пра чарнакніжніка і цмока...”) [1, с. 95]; таксама нячысты дух хаваецца пад маскаю “пажылога чалавека, валасы якога зблытаны ў каўтун, бровы густыя, змарнелы, як быццам ад сонца і ветру...” (апавяданне “Вужовая карона”). Часам ён змяняе свой узрост і ператвараецца ў чорнага вершніка, шляхціца, што праязджаў конна “ўначы — твар яго заўсёды быў бледны, нос востры доўгі, валасы як шчацінне, чорныя бы крумкачовыя пёры (апавяданне “Радзімы знак на вуснах”), ці “багатага пана ў карэце” — “шэсць чорных коней, на козлах — фурман, ззаду лёкай у багатай ліўрэі” [1, с. 162]. Адрозныя маскі, пад якімі хаваецца нячысцік, дазваляюць яму лёгка пераходзіць з рэальнага свету ў фантастычны. Прычынай такіх адвольных вандровак злога духа стаў момант бязроднасці беларусаў, які выяўляецца ў апавяданнях “Пра чарнакніжніка і цмока...”, “Зухаватыя ўчынкi”, “Рада”, “Радзімы знак на вуснах”. Пры знаёмстве з Васілём — галоўным героем апавядання “Зухаватыя ўчынкi” — аўтар удакладняе, што “жыў у нашай мясцовасці селянін Антон. Меў добрую гаспадарку, беднасці не ведаў, а што

быў бяздзетны, дык узяў дзіця невядома ад якіх бацькоў. Яго ахрысцілі і далі імя Васіль. Гадаваў як сваё роднае...” [1, с. 110]. Нягледзячы на тое, што апякун Антон быў чалавекам вядомым і сваім у вёсцы, што тут карані яго радавога дрэва, Васіль застаецца чужынцам, адшчапенцам.

Чужакі намаляваны і ў апавяданні “Радзімы знак на вуснах”, але тут падкрэсліваецца іх сваяцкая блізкасць з нячысцікамі. Падарожны прыгадвае, як пасля поўначы ён выйшаў на ганак і ўбачыў “нячысціка ў абліччы велізарнага пеўня, на высокіх як у жорава нагах, у нямецкай вопратцы і капялюшы, пяе, седзячы на драбіне...” [1, с. 155]. Чорт, паводле апісанняў пісьменніка, носіць нямецкі касцюм. Гэта наглядна прасочваецца і ў баладзе Адама Міцкевіча “Пані Твардоўская”. Герой твора – гуляка Твардоўскі – на самым дне чаркі ўбачыў злога духа ў нямецкай вопратцы:

*Падымае келіх раптам –
Свіст з гарэлкі, пошчак, трэск,
Зірк на дно: “А каб ты, каб ты!
Як сюды ты куме ўлез?”
Чысты немчык – хоць лізні,
Капялюшык зняў, падскочыў –
Гоп на стол! – і ўжо ў гульні...” [8, с. 53]*

Гуллівы “немчык” прысутнічае і ў творчасці Ю. Крашэўскага (“Пан Твардоўскі”), А. Адынца (“Тукай”). Л. Корзька ў сувязі з гэтым адзначае, што «ў народных уяўленнях д’ябал і немец надта блізкія» [9, с. 44]. Гэтая блізкасць, на думку сучаснага літаратуразнаўцы А.А. Брусевіча, “мае невыпадковы характар” [10, с. 22]. Збліжэнне нячыстай сілы з немцамі, паводле тлумачэнняў вучоўнага, “перш за ўсё было звязана з набегамі на землі ВКЛ ваяўнічых ордэнаў” [10, с. 23].

Але ў творах Л. Баршчэўскага блізкімі нячысцікам былі не толькі прадстаўнікі далёкай Нямецчыны, а і “асташы” – жыхары суседняй вёскі. У апавяданні “Гада” аўтар прыгадвае, як жыхароў вёскі Сітна “апанавала трывога, і д’яволка працінала іх целы, бо выразна пачулі словы дзіўнае песні

*: І Сітна маё,
І Глыбокае маё,
І Скорбыя маё,
І Шэвіна маё,
І Язна маё,
І Нешчарда маё,
І Няверда маё... [1, с. 254]*

Нарэшце адзін смялейшы рыбак адважыўся ўзяць дубовы кій, некалькі камянёў і ўвечары, калі д’ябал пачаў спяваць, падышоў і з-за дрэва ўбачыў, што нехта, вопраткаю і тварам зусім падобны да асташа – барада шырокая, твар круглы, вялікі скураны фартух – сядзеў на гнілым пні і крычаў на ўсё горла. Думаючы, што гэта асташ спраўляе свае чарадзейскія абрады, рыбак сказаў:

“– Не прыўлашчай сабе нашыя азёры і рэчкі, – і з усяе моцы шпурнуў камень, трапіў чараўніку ў самы бок [1, с. 254].

Такімі словамі герой Я. Баршчэўскага, незаўважна для сябе самога, прагнаў д’ябліка з роднай зямлі. Аўтар не паказаў прамую барацьбу беларусаў з нячысцікамі, як сімвалічным увасабленнем глабальнага, маштабнага зла, а падаў першыя выступы сваіх суайчыннікаў супраць найменшага зла, якое ідзе ад жыхароў суседніх вёсак.

У зборніку “Шляхціц Завальня...” беларускія сяляне, па-першае, лічылі чужымі людзей невядомых нацыянальнасцяў, тыпу немцаў, па-другое – чужакамі былі і жыхары суседніх вёсак, за якімі замацоўвалі вызначэнне – ведзьмакі, як у выпадку з асташамі, па-трэцяе, ваража ўспрымаліся і аднавяскоўцы, якія жылі на ўскрайку вёскі, як у гісторыі з карчмаркай Праксэдай з апавядання “Радзімы знак на вуснах” (на пачатку твора аўтар удакладняе: *“Праксэда <...> жыла ў карчме за рэчкай Дрысай непадалёку ад краснапольскага маёнтка...”*), бо сацыяльна адасобіліся ад агульнай вясковай грамады. М. Хаўстовіч таксама звяртаў увагу на гэты факт, заўважаючы, што “Ян Баршчэўскі абірае селяніна, які ўжо раней страціў усялякую повязь са сваім асяроддзем, з грамадой, бо з дзяцінства жыў у маёнтку. Мажліва толькі пры такой умове, мяркую навуковец, і можа чалавек адступіцца ад сваіх і пайсці на супрацоўніцтва з чужынцамі” [5, с. 80].

Духоўная раз’яднанасць беларускага народа, бязвер’е, паводле мастацкай канцэпцыі пісьменніка, стала своеасаблівым стымулам для нахабнага наступу зла ў апавяданні “Рыбак Родзька”, што сімвалічна прадэманстравана ў наступным малюнку: дэманічны персанаж сядзіць на люстраной паверхні возера Расоны і, нікога не баючыся, быццам насміхаючыся над тутэйшымі жыхарамі, выконвае сваю песню:

*Паціраў я дуду, іх-вох
На паповым лугу, іх-вох,
А нядудка была, іх-вох,
Вісялуха была, іх-вох,
Вісяліла мяне, іх-вох,
На чужой старане, іх-вох. [1, с. 146]*

Нячысцік дасягнуў чаканага эфекту: сяляне моцна перапалохаліся, калі ўбачылі яго на спакойнай вадзе (*“Чорны, як вугаль, рукі надта доўгія, галава велізарная, сядзіць на самай сярэдзіне возера, падкурчыўшы ногі, грае на дудзе і спявае страшэнным голасам” [1, с. 147]*). Магчыма, такімі паводзінамі дэманічны персанаж імкнуўся ўцягнуць у сваю гульню чалавека, але на гэты раз планы шатана не здзейсніліся, і ён паўторна з’яўляецца ў апавяданні “Рыбак Родзька”. Гэта адбылося ў час вечарынкі, калі прыйшоў рыбак і паведаміў аб тым *“што гэтулькі ляшчоў трапіла ў невад, што выцягнуць не дамо рады” [1, с. 147]*. Ледзь герой Я. Баршчэўскага паклікаў усіх на ловы, як нехта на печы ў цёмным кутку заенчыў вусцішным голасам:

--Ах! Ах! Як шкада!

І тут страшная пачвара вылецела за дзверы; спалохаліся ўсе бяседнікі; адны, молячыся, пайшлі купкамі ў адну дарогу па хатах. Другія з рыбаком выправіліся хутка на возера. Але прыйшлі позна, бо шатан ужо зрабіў сваё; выцягнулі невад, як нажом парэзаны, а рыбы ні кату” [1, с. 147]. І самае дзіўнае пасля гэтага здарэння: рыбакі рашылі ўступіць у гульні-спаборніцтва з нячыстым духам. Яны змовіліся заўтра раніцою адрапаравець як след сеці, папрасіць ксяндза, каб пасвянціў вадку і невад і д’яблу не ўдасца быць пераможцам. Але злы дух абагнаў людзей, ён ноччу ў абліччы суседа папрасіў вазок, на якім перавёз усю рыбу з возера ў іншае месца, а рыбакам пакінуў толькі загадкавую праяву: пасярод двара стаяў уледзянелы вазок, “а ў сярэдзіне ляжыць велізарны лешч, глядзіць уражаны рыбак і не разумее, што за праява...” [1, с. 148]. І толькі пасля таго, як улоў рыбакоў быў пусты, усе здагадаліся, што нячысцік пагуляў з імі. Тут гульні не жорсткая, а вясёлая (яна нагадвае пра дзеянні і ўчынкі, якія весела вырабляў у міфічных гісторыях камічны трыкстар) і нават павучальная.

Дыдактычна-павучальным зместам вызначаюцца гульні-дзеянні гераіні баллады “Русалка-спакусніца”. Дзяўчына падалася, што яе каханы здрадзіў, ён парушыў клятву вернасці ў каханні. Яна пакутавала, была неспакойнай і пераўтваралася то ў муху, то ў гуску, то ў ластаўку, тройчы лётала ў Ноўгарад, на свае ўласныя вочы бачыла здраду. Цяпер зло засела ў сэрцы, пакрыўджаная стала русалкай і карае былога каханага. Бяздумны юнак, заваблены дзявочай прыгажосцю, застаўся навечна блукаць у лясных гушчарах. Магчыма, калі б малады чалавек пазнаў “русалку-спакусніцу”, то ён выйграў бы дэманічную гульні, а цяпер над ім толькі глумліва насміхаецца пераможца.

Дэманічная гульні ў баладзе “Русалка-спакусніца” – працэс двухбаковы, у ім удзельнічаюць русалка-спакусніца і паніч. Мы выразна прасочваем балючае ўваходжанне ў гульні-рэальнасць дзяўчыны і псіхалагічна дакладна адчуваем настрой маладога чалавека. Я. Баршчэўскі акцэнтуюе ўвагу, што ў дарозе панічу былі знакі, якія папярэдзвалі неабачлівасць падарожніка. Спачатку было добра на душы, весела ехаў малады чалавек, але паступова ім завалодала цяжкае прадчуванне, пасяліўся страх. Узмацніўся ён пасля таго, як заяц перабег дарогу – “варажба благая”, затым “ліс улева прабягае” і нават “крук закрумкаў чарнапёры” [1, с. 56]. Магчыма, пасля такіх перасцярог панічу патрэбна было спыніцца, але ж ён – гулец і дзейнічае згодна са сваім характарам. Прыродная гулілівасць героя падкрэсліваецца аўтарам ужо ў першых радках баллады, дзе адзначаецца, як здраднік вяртаецца на радзіму і робіць выгляд, што нічога не адбылося, нават дары вязе для каханай, але яго пачуцці няшчырыя, іх нельга параўнаць з багаццем пачуцця, якое схавана ў душы Яся (баллада “Дзве бярозы”). Ясь таксама, як і паніч, едзе дадому, да каханай Марылі, глыбіня яго пачуццяў раскрываецца праз дэталі, ён не проста вязе любай дары, ён хоча адарыць каханую усім, чым толькі можна:

Сёння – ці будзе вось толькі да густу? –

*Хлопец прывёз для каханай
Неба кавалак – блакітную хустку
З макаў гірляндай агнянай. [1, с. 59]*

Ясь, як і паніч, – удзельнік гульні, але, у адрозненне ад героя балады “Русалка-спакусніца”, ён – не ахвяра дзясочых чараў і асабістай бяздумнасці, а ахвяра злоснай мачыхі, якая выгнала бедную Марылю ў пушчу і ўсё навокал зачаравала. Ясь ўсюды шукае сваю любую, а калі знаходзіць яе, то разам з каханай набывае новае жыццё ў новым часавым і прасторавым вымярэнні. Такі фінал быў не пажаданым для мачыхі, якая распачала дэманічную гульню і верыла ў сваю перамогу, але прайграла, бо, нават не жадаючы таго, асудзіла герояў на вечнае каханне, іншабыццё. Ясь і Марыля зліліся ў адной істоце, у дваадзіным дрэве, яны засталіся вечнымі. Не стала сапраўднай пераможцаю (у духоўным плане) і містычная русалка, якая сама здзейсніла суд над здраднікам.

Такім чынам, дэманічная гульня ў баладах “Русалка-спакусніца”, “Дзве бярозы” выступае формай узаемаадносін людзей, з’яўляецца рухаючым момантам развіцця канфліктных сітуацый, а ў баладах “Курганы”, “Роспач” гульня – дзейсны сродак выяўлення характару героя. Хлопец-зук лічыць сябе надзвычай смелым. Упарты юнак нават са зданямі строіць жарты, ён вырашае пераначаваць з нябожчыкам-недаверкам ноч у касцёле і выстрыгчы пасму валасоў з вусішчаў страшнага дрэвіка. Пасля неабдуманай пахвальбы маладому чалавеку нельга асараміцца, і ён уключаецца ў гульню. Гульнёвай сітуацыі ў баладзе падпарадкаваны выразы. Так, у трапнай заўвазе “дзверы адамкнуў” выяўляецца рашучасць маладога чалавека, падагнаная страхам і малітваю далей – “адмыкае дамавіну” [1, с. 71]. Слова “адмыкае” больш доўгае, няма ўжо той рашучасці ў паводзінах зухаватага юнака і пачынаецца наступ зданяў:

*Ён за вус, а здань рукою
Вус хапае ды вачамі
Зырыць, склыгае зубамі,
І ўстае, і галавою
Круціць. Хлопец стаў, як хворы –
Дзверы ён забыў на хоры [1, с. 71]*

Жах авалодаў маладым чалавекам, і ён прайграў сімвалічнае спаборніцтва з нячысцікамі і “вырачэнцамі”. Падобны момант “паражэння” перажыў і герой балады “Роспач”. Баярын стаў ахвяраю страсцей, ахвярай згубнай гульні ў карты, ён прайграўся “ўшчэнт”, цяпер не жадае аддаваць грошы і ўключаецца ў новы віток гульні. Баярын звяртаецца за дапамогай да чарнакніжніка:

*Чарнакніжнік з твару шэры
Хоча з пекла слуг склікаць,
Кнігу ўзяў, а на паперы
Чорнай белы друк відаць.
Ён упоўнач пеклу штосьці*

*Кажса таямнічым словам.
 Праз вакно ўлятае ў госці
 Чорт з абліччам кажсановым.
 Тхне ад чорта духам зяблым,
 Чорны чорт увесь, як крук.
 Чарнакніжнік мовіць з д'яблам,
 Хтось у дзверы грук, грук, грук. [1, с. 64]*

Развіццю гульнівай сітуацыі ў творы падпарадкавана частае ўжыванне зычных гукаў: [Ч, Р] – гэтыя гукі нарошчваюць прадчуванне страшных з’яў. Баярын выконвае параду чарнакніжніка і ідзе на спатканне з Альдай. Галосны гук [А] у імені інфернальнай гераіні прадвешчае яе перамогу ў гульнівых дзеяннях. Пад вобразам прыгажуні, прыбранай у аксаміт і рубіны, хаваецца нячысцік, якога не адразу, а паступова пазнае баярын. У фінальных сцэнах ён бачыць, што не “жомчугі на шыі, чэрві точаць чела. Там, дзе косы, змеі злыя, вочы свецяцца ўлюцела” [1, с. 68]. А напачатку баярын пакорліва просіць хтанічную існасць. Ён паслужліва прапонуе “сесці на магілу, / у магілы адняло памяць, / камень, што над ёй сурова не падслухае, не ўцяміць / Нашыя з табой размовы / Але Альда адказвае, што на магіле крыж стаіць, “што кінжал на раны...” [1, с. 67]. Здадалася, пасля гэтых слоў пара яму ацвярозіцца, але дэманічная гульня не сымляецца, што яскрава перадаецца праз дыялог герояў, у якім раскрываюцца іх характары. Гаворка Альды нервова-здэклівая, баярын ва ўсім імкнецца дагадзіць: “Альда, што ты тлееш гневам? Чым настрой твай сапсаваны? і яна ў адказ:

*“Забла ў ночы, вецер вее,
 Алаві мяне каханнем,
 Хай тваё цяпло сагрэе,
 Ажыві мяне дыханнем” [1, с. 67]*

Паразітызм – рыпаванне жыццёвага цяпла, энергіі – стаў сапраўднай сутнасцю Альды. Але, на жаль, баярын позна зразумеў гэта і стаў “сняданкам для пачварнай зраі” [1, с. 98].

Паміж Альдай і баярынам адбываўся турнір-паядынак на апазнаванне і на пазнанне. Баярын павінен быў апазнаць нячысціка і пазнаць сябе на смеласць. Магчыма, неабачлівы гулец з балады “Роспач” і выйграў бы свой сімвалічны паядынак, калі б дзеянні развіваліся першапачаткова ў так званай “прасторы добра”, а не ў “прасторы зла”.

“Гульнівая прастора зла”, або, кажучы іншымі словамі, прастора, густанаселеная нячысцікамі, падаецца і ў апазданні “Пра чарнакніжніка і цмока...”. Нават радасны, на першы погляд, момант вяселля Карпы і Агапкі ў гэтым творы развіваецца па прынцыпах зла, бо вяселле штучнае, а весялосць купленая. “Карпа паклікаў дудара, кінуў яму, нібы чыноўнік які, колькі срэбнікаў і загадаў граць. Добра заплаціў таксама і кабетам, каб спявалі” [1, с. 100]. У хаце Карпы для добра неспрыяльныя ўмовы. З’явіўся чарнакніжнік Парамон, які паводзіць сябе так, як прынята, ветліва размаўляе з Агапкаю, вітае ўсіх прысутных:

“– Паклон шанюўнай дружыне! Няхай вашу вясёлую кампанію радасць не пакідае, а маладой пары зычу згоды, любасці, багацця і заўсёды так весела прымаць і частаваць суседзяў і добрых сяброў” [1, с. 101]. На першы погляд здаецца, што Парамон шчыры ў сваіх пажаданнях, у імкненні з’яднацца з народнымі масамі ў весялосці, але на самой справе яго жаданні штучныя, без сапраўднай шчырасці, як тонка падкрэслівае Я. Баршчэўскі: “расступаюцца госці, Парамон сядзе за стол, спіною абаніраецца аб сцяну і ганарліва разглядае ўсіх, хто стаіць перад ім” [1, с. 101]. Парамон яшчэ нічога благога не сказаў і не зрабіў, але яго сапраўдная сутнасць “прагаворваецца” красамоўнай і пагардлівай паставаю. Чарнакніжнік адчувае моцным сябе, бо вакол шабаш д’ябальскіх сіл. Штучную моц чарнакніжніка Парамона хочучь высмяць Акім і Грышка. Паміж героямі ідзе турнір на дасціпнасць. “Усе думалі, што Акім не асмеліцца жартаваць з Парамонам, але Акім прыняў баявую паставу: заклаў рукі за пояс, адставіў правую нагу і ў такой паставе, стоячы перад Парамонам і глядзячы яму ў вочы, так абазваўся:

**А! Паклон!
Няўчом кошка хвост лізала,
Аж цябе ў госці чакала.”** [1, с. 101]

Разыграная народнае павер’е, не людзі, не госці чакалі Парамона, а кошка хвост лізала і чакала яго ў госці. Акім сваёй дасціпнасцю і розумам перамог чарнакніжніка, ён атрымаў маральны верх, на яго баку ўсе прысутныя, аднак яны баяцца паказаць свае адносіны, ім не смешна, а страшна. “Усе паглядзелі на Акіма, не думалі, што ён, захмялеўшы ад гарэлкі будзе жартаваць з Парамонам. Баяліся, каб не выйшла з гэтага якога няшчасця, бо ўсе і раней верылі ў сілу Парамонавых чараў ...” [1, с. 102]. Сяляне баяцца і не могуць перадавацца народнай дасціпнасці і розуму Акіма. Страх паяднаў грамаду, на фоне якой адзінока гучыць смех аднаго Парамона, які нібыта пераможаны. Слова Парамона, яго адказ не выклікаюць весялосці, госці ў страху. Чарнакніжніку хацелася быць ушанаваным, але яго тлумачэнні не вылучаюцца розумам, Акім грунтоўна абвяргае чарнакніжніка, абзывае яго злодзеем. На такія словы Парамон адказаў помстаю, ён прытварыўся быццам дараваў Акіму і Грышку, а сам напусціў на іх злыя чары. “Чараўнік крыху супакоіўся. — Добра, — кажа, — не турбуюцца, я паміруся. Няма ў мяне не толькі ахвоты перапыніць забавы ў вашай хаце, але хачу, каб яны зрабіліся яшчэ весялейшыя. Няхай сабе Грышка весела іграе на дудзе, а Акім скача <...> Доўга пакутавалі дудар і Акім ад гэтага шалу. Ужо і поўнач мінула, і другі раз певень праспяваў. Нарэшце Грышку пакідаюць сілы: ён выпускае з рук дуду і падае, самлелы, на дол. Акім хістаецца, увесь учарнеў, нібыта перад смерцю...” [1, с. 101].

У “нячыстай” гульнёвай прасторы, дзе вялікая канцэнтрацыя зла, заўсёды перамагае носьбіт злога пачатку, а ў самой дэманічнай гульні, як можна пераканацца выразна вылучаецца фінал (канец).

Выхад з гульнёвай сітуацыі ў апавяданнях “Пра чарнакніжніка і цмока...”, “Вогненныя духі”, “Валасы, якія крычаць на галаве” найчасцей

рэалізуецца праз матывы *акамянення, адчужэння, смерці*. Неабачлівы Альберт з апавядання “Вогненныя духі” на ўсю поўніцу спазнаў асалоду гульнёвага свету. Ён стаў вядомым чарнакніжнікам, спакуснікам, якому былі знаёмыя ўсе весялосці і радасці. Альберт стаміўся ад празмернай асалоды і вырашыў спасцігнуць таямніцы памерлых, але не вытрымаў жахлівых уздзеянняў халодных монстраў, захварэў і памёр у адзіноце.

Такім чынам, праведзенае даследаванне дае магчымасць адзначыць, што сувязь паміж звычайнай рэальнасцю і трансэндэнтным звышнатуральным вымярэннем у аўтарскіх тэкстах устанаўліваецца праз пасрэдніцтва дэманічнай гульні, якая мае наступныя падвіды. Гэта, па-першае, *гульня-жарт*, забаўлянка нячысцікаў з чалавекам, па-другое, *здзеклівая гульня чарнакніжнікаў* (фантастычных персанажаў) з рэальнымі героямі Я. Баршчэўскага, па-трэцяе, гэта – *выступленне рамантычных натур* супраць традыцыйных нормаў і чалавечых паводзін у грамадстве (апавяданне “Зухаватыя ўчынкi”), якія могуць перарасці ў выклік лёсу, а часам і ў богаадступніцтва.

Дэманічная гульня ў творах пісьменніка стала спосабам раскрыцця філасофскага (светапогляднага) і паэтычнага аспектаў. Я. Баршчэўскі дакладна ўзнавіў хрысціянскія ўяўленні беларусаў пра шатана як магутнае метафізічнае зло, толькі аднойчы пісьменнік паказаў нячыстага духа ў адпаведнасці з архетыпам камічнага трыкстара, калі ён выступае не толькі правакатарам зла, але і ахвярай.

У мастацкім свеце пісьменніка выяўляецца творчы пераход ад паказу міфалагем нячысцікаў да стварэння адметных рамантычных характараў.

Літаратура:

1. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі / Укладанне, прадмова і каментарыі М. Хаўстовіча – Мінск : “Беларускі кнігазбор”, 1998. – 480 с.
2. Янион, М. Польский романтизм и европейский романтизм // Польский романтизм и восточнославянские литературы / М. Янион. – Москва : Наука, 1973 – С. 27-64.
3. Даніленка, С.І. Міф Адраджэння: харунжыя Бога. Спецыфіка сацыяльнай міфатворчасці ў беларускай літаратуры XIX – XX стст. у кантэксце інфернальнай вобразнасці / С.І. Даніленка. – Магілёў : МДУ імя А. Куляшова, 2005. – 180 с.
4. Грузин, Ю.В. Инфернальный герой русской прозы XX века. Истоки. Типология. Трансформация : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.02 / Ю.В. Грузин ; Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко. – Киев, 2001. – 18 с.
5. Хаўстовіч, М.В. Мастацкі метады Яна Баршчэўскага / М.В. Хаўстовіч.– Мінск : БДУ, 2003. – 203 с.
6. Щитова-Романчук, Л. А. Творчество Годвина в контексте романтического демонизма : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.04 / Л.А. Щитова-Романчук ; Харьков. гос. ун-т. -- Днепропетровск, 2000. – 16 с.
7. Корф, Г. Критика теорий культуры Макса Вебера и Герберта Маркузе / Пер. с нем. З.В. Горловой. – М. : Прогресс, 1975. – 64 с.
8. Міцкевіч, А. Вершы і паэмы / А. Міцкевіч. — Мінск : Маст. літ. , 2000. – 279 с.
9. Chodz`ko, I. Dwie konwersacje z przeszlos`ci / I. Chodz`ko. – Wilno: Nakl i drukiem I. Zawadzkiego, 1859. – 318 s.
10. Брусевіч, А.А. Фактары беларускай культуры ў творчасці Адама Міцкевіча і дапам. / А.А. Брусевіч ; пад рэд. праф. С.П. Мусіенкі. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 135 с.